

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Vermeerderd en verrijkt: de eerste gravures van de Leidse universiteit naar Jan Cornelisz. van 't Woudt beschouwd vanuit een stedelijke context 1609-1716

Maris, C. van

Citation

Maris, C. van. (2024, May 30). *Vermeerderd en verrijkt: de eerste gravures van de Leidse universiteit naar Jan Cornelisz. van 't Woudt beschouwd vanuit een stedelijke context 1609-1716*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3759702>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3759702>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 5. Het gezicht van een universiteitsstad: de voorlopers

5.1 INLEIDING

Uit de periode van het ontstaan van de prenten zijn, zoals ik in de inleiding heb vermeld, helaas geen relevante archiefstukken zoals rekeningen of overeenkomsten met opdrachtgevers bekend. Ontwerpschetsen zijn evenmin overgeleverd. Verschillende materiële zaken, vastgelegd op prenten, bieden reële aanknopingspunten voor een hypothese over de ontstaansgeschiedenis.

De voorstellingen van de Leidse instellingen moeten worden beschouwd als geïdealiseerde voorstellingen die slechts gedeeltelijk gebaseerd waren op de werkelijkheid, en die in de kern voortkwamen uit de verbeelding en de inventiviteit van de makers en hun netwerk. Ze speelden in op de markt en op het verwachtingspatroon van de kopers en de handelaren. Om na te gaan wat de voedingsbodem vormde voor het scheppingsproces en de ontstaansgeschiedenis volgt hier een chronologische presentatie van invloedrijke voorstellingen die inhoudelijk of esthetisch gezien in verband kunnen worden gebracht met het ontwerp van Woudanus.

De productie van afzonderlijke en seriële gedrukte voorstellingen in de categorieën tuinen, amfitheaters en martiale onderwerpen, behalve die van bibliotheken, is in de periode 1600-1610 in Europa onuitputtelijk. Dit wijst op voorhand op een geschikte afzetmarkt voor prenten met

deze onderwerpen. Een uitgebreid onderzoek naar dergelijke algemene voorlopers is voor beantwoording van de centrale vraagstelling hier niet aan de orde. Verschillende zaken in de prenten naar Woudanus, zoals de figuren en de verzamelobjecten, tonen verbanden aan met velelei voorstellingen, met die van het geleerden- en studentenleven, met die van catalogi van verzamelingen en met die van stadsbeschrijvingen. Deze voorgangers vormen het onderwerp van dit hoofdstuk, dat in twee delen uiteenvalt. Het eerste deel schetst de voorlopers met betrekking tot de verbeelding van verzamelingen, het tweede deel toont de voorlopers met betrekking tot de verbeelding van steden en universiteiten.

5.2 DE VERBEELDING VAN VERZAMELINGEN

De belangrijkste categorie van dergelijke voorlopers betreft voorstellingen van een tuin en een theater uit catalogi van beroemde geleerden zoals Vesalius, Clusius en de apotheker Ferrante Imperato. Een tweede categorie wordt gevormd door vroege stadsgezichten zoals dat van de Haagse Hofvijver. Populaire voorstellingen, als die in de *Icones quinquaginta virorum illustrium* (1597) door Jean Jacques Boissard (1528-1602) of in *Pugillus Facetiarum* (1608) door Jacob van der Heyden (1573-1645), laten zien dat er een internationale markt bestond voor voorstellingen van bewoners van universiteitssteden als geleerden en studenten.

5.2.1 PADUA EN LEIDEN: TUIN EN THEATER

Zeventiende-eeuwse voorstellingen van tuinen en theaters waren wijdverbreid. Ze kunnen worden beschouwd als voorgangers van prenten van anatomische theaters en academische tuinen. Zo werd op een prent van het *theatrum anatomicum* van Padua een interieur getoond met klassieke zuilen, bekroond door een koepel met loges. Deze voorstelling werd in 1543 afgedrukt in het befaamde *De humani corporis fabrica libri septem* met een verzameling platen van de anatomie van het menselijk lichaam door Andreas Vesalius (1514-1564). Vesalius was een beroemde arts en anatoom. Hij werd in 1537 hoogleraar in Padua, waar later ook Petrus Pauw studeerde.⁶⁹⁵ Het iconische portret van Vesalius, de instrumententafel en de anatomische voorstellingen van het menselijk lichaam in *De fabrica* waren bekend in de directe omgeving van Woudanus.⁶⁹⁶ Hetzelfde geldt voor specifieke thema's en voorwerpen. Het skelet met een schep, zoals is te zien op de voorgrond van de prent van het Leidse theater in 1610, was eerder te zien in *De fabrica*.⁶⁹⁷ De titelpagina van de publicatie toont Vesalius tijdens een sectie omringd door een grote menigte, zoals later ook in het ontwerp van 1609. Woudanus heeft in zijn ontwerp voor de prenten van het theater in 1609 en in 1610 echter afstand genomen van klassieke architectonische elementen zoals de zuilenrijen en de koepel met de theatrale loges: het Leidse theater bevindt zich in een neutrale, sobere en doosvormige ruimte en draagt het karakter van een plattegrond. Een plattegrond van een tuin in Padua werd

opgenomen in de catalogus *L'horto de i simplici di Padoua* door Giacomo Antonio Cortuso.⁶⁹⁸ Deze was in Leiden ongetwijfeld bekend bij Paludanus en bij Jan van Hout.⁶⁹⁹ De voorstelling van vier vierkanten gevat in een cirkel bestaande uit stervormige patronen diende namelijk als eerste voorbeeld voor het nooit uitgevoerde plan van de tuin. Paludanus kopieerde in opdracht van Van Hout twee patronen uit de catalogus. Pauw, die zijn opleiding in Padua had genoten, zal beide publicaties onder ogen hebben gehad.⁷⁰⁰ De catalogus van Cortuso met een uitslaande plattegrond werd in zijn catalogus uit 1601 door hem en De Gheyn II nagevolgd. Van Clusius is bekend dat er een exemplaar van *L'horto* in zijn bezit was.⁷⁰¹ Clusius en graveur Van Swanenburgh, leerling van De Gheyn, maakten deel uit van elkaars zakelijke netwerk. De eerdergenoemde titelpagina door Van Swanenburgh voor het *Cruydt-boeck* van Dodonaeus in opdracht van Clusius in 1608, kan worden beschouwd als een andere belangrijke voorganger voor het ontwerp van de prent van de tuin in 1610. De titelpagina toont een imaginaire symmetrische tuin in de stijl van Vredeman de Vries, voorzien van een klassiek tempelfront, in de prent van 1610 gesubstitueerd door de bamboestokken. Op de voorgrond van de tuin zijn uitheemse planten zichtbaar in een langwerpige perk, vergelijkbaar met de naturalia in het ontwerp van Woudanus. Het tempelfront, gedragen door vier zuilen, herhaalt zich in de tuin. Hier zijn de vier zuilen vervangen door bomen waarvan de kronen een dak vormen boven een vierkant perk. Clusius had in Leiden uiteraard een persoonlijk

⁶⁹⁵Over de invloed van *De fabrica*, de invloed van Vesalius op Pauw en de gevolgen voor de inrichting van het Leidse theater: Huisman 2008.

⁶⁹⁶In 1598 vroeg Pauw de curatoren om een bijdrage om veertig anatomische voorstellingen van Vesalius te laten inlijsten en op te plakken, voor instructie en versiering van het theater. Witkam 1967, p. 196; Huisman 2009, p. 38.

⁶⁹⁷Huisman 2008, p. 39.

⁶⁹⁸Cortuso, G.A., *L'horto de i simplici di Padoua*, 1591. Zie over het grondplan en de voorbeeldfunctie: Terwen 1989, pp. 392-440; Karstens 1982, pp. 18-19.

⁶⁹⁹Karstens 1982, p. 18. Over de ontwerptekeningen van Paludanus naar het ontwerp van de tuin van Padua: Terwen-Dionisius 1989, pp. 392-440.

⁷⁰⁰Over de opleiding van Pauw in Padua, zijn leven, zijn werk en zijn rol ten aanzien van het anatomisch theater en de tuin: Huisman 2008, pp. 17-40.

⁷⁰¹Zanen 2019, p. 297.

exemplaar van deze uitgave in zijn bezit.⁷⁰² Net zoals Vesalius in *De fabrica* heeft Clusius daar een portret van zichzelf laten opnemen, samen met dat van Dodonaeus. De invloed van het titelblad op de prent van de tuin blijkt, ondanks verschillen in de indeling van de perken, met name uit de aanwezigheid van een klassiek tempelfront op de voorgrond, waarmee ruimtelijkheid wordt gesuggereerd. We zien op de titelpagina van het *Cruydt-boeck* een vergelijkbaar ordeningsprincipe als in de prent van de tuin van 1610, namelijk een repetitie van geometrische vormen, op de titelpagina aan te wijzen in het tempelfront en het centrale perk in de tuin. Dit repetitieve ordeningsprincipe zal ik in het gedeelte over de interpretatie van de prenten verder toelichten.

5.2.2 DE VOORBEELDFUNCTIE VAN 'DELL' HISTORIA NATURALE' 1599: FERRANTE IMPERATO

Een andere voorstelling in een publicatie die zeer waarschijnlijk diende als voorbeeld voor het ontwerp van Woudanus, betreft die van een verzameling van een apotheker. Een invloedrijk voorbeeld van een voorstelling van een interieur met een verzameling was de prent van de al genoemde Napolitaanse apotheker Ferrante Imperato (1550-1631).⁷⁰³ Deze prent, behorende bij een catalogus van Imperato getiteld *Dell' Historia naturale*, toont een symmetrische ruimte met objecten zoals boeken en opgezette dieren (afb. 70). De voorstelling kan worden beschouwd als een visuele catalogus die niet alleen toonde wat Imperato bezat, maar ook hoe het werd bewaard

en hoe de verzameling werd bekeken door bezoekers. De gravure toont een interessante mengeling van boeken en objecten, van tekstuele en visuele kennis, net zoals ook het expliciete doel was van de Leidse verzamelingen.⁷⁰⁴ De verzameling van Imperato vormde een internationale en stedelijke bezienswaardigheid in Napels en moet worden beschouwd als een prefiguratie van de Leidse prenten.⁷⁰⁵ De prenten uit 1610 en de voorstelling van de kamer van Imperato vertonen allerlei verwantschappen. In de kamer van Imperato en op de Leidse prenten zijn bezoekers te zien die in elkaars gezelschap de verzamelingen bekijken, vaak bijgestaan door een *ostentator*.

Op de prent van de tuin zijn gelijksoortige verzamelobjecten te zien als in het interieur van Imperato, waaronder opgezette vogels en een krokodil. Op de prent van de bibliotheek zien we tevens honden en verzamelobjecten die zijn gerangschikt naar soort, bewaard in meubels op maat. Net als bij Imperato zijn in de bibliotheek eveneens lessenaars en tafels te zien waar de verzamelobjecten op kunnen worden neergelegd om ze te bekijken.

Deze prent en de catalogus moeten in Leiden bekend zijn geweest in kringen rond Woudanus, Cloucq en Van Swanenburgh. Dit werk was populair en was in Leiden ongetwijfeld een inspirerende bron van informatie. De faam in Leiden van Imperato blijkt uit verschillende feiten. In 1601 noemde Pauw in zijn catalogus met grondplan, genaamd *Hortus publicus*, de verzameling van Imperato expliciet als voorbeeld.⁷⁰⁶ Bernardus Paludanus, die contact had met Clusius, bezocht

⁷⁰²Zanen 2019, p. 212, p. 308.

⁷⁰³Jorink 2007, pp. 272-273.

⁷⁰⁴Zie over de vervlochtenheid van verzamelobjecten en kennis: Jong 1995; Jorink 2007.

⁷⁰⁵Over de verzameling van Imperato als '*civic monument*' zie Findlen 2021, cit. p. 427, pp. 419-433.

⁷⁰⁶Jorink 2007, p. 289.

afb. 70

afb. 71

Imperato's verzameling en tuin in 1578. Imperato droeg bij aan zijn vriendenalbum.⁷⁰⁷ Clusius stond tevens in contact met Imperato. De catalogus *Dell' Historia naturale* was aanwezig in zijn bibliotheek en meerdere exemplaren werden door Imperato persoonlijk aan Clusius gezonden, voor de verspreiding ervan. Heinsius noteerde in 1612 de aanwezigheid van een van de uitgaves in de catalogus van de bibliotheek.⁷⁰⁸ Het feit dat Woudanus door zijn huwelijk met Aechtge van Eijck deel uitmaakte van een apothekersnetwerk, zal hebben bijgedragen aan de voorbeeldfunctie van deze voorstelling en verklaart de overeenkomsten tussen de prent in de catalogus van de Napolitaanse apotheker en die van de Leidse verzamelingen.

5.3 DE VERBEELDING VAN HOLLANDSE STEDEN

Politieke veranderingen in het jaar 1609 vormden ongetwijfeld een impuls voor de ontwerpen van prenten van de Leidse universitaire instellingen en voorstellingen van de stad. Deze behoefte blijkt uit de eerste prent van het anatomische theater in 1609 met daarin opgenomen het stadspanorama van Leiden.

Het jaar 1609 werd gekenmerkt door belangrijke veranderingen, waaronder vrede en vrijheid. In het voorjaar werd het Twaalfjarige Bestand in de oorlog tegen Spanje afgekondigd. Na deze veranderingen ontstond in de Republiek een golf aan gedrukte beschrijvingen en voorstellingen van Holland en zijn Hollandse steden. Een hoogtepunt daarvan betrof de eerdergenoemde kaart van de Nederlanden in de vorm van een leeuw, de *Leo*

Belgicus, uitgegeven door Claes Jansz. Visscher.⁷⁰⁹ Ook het interieur van een gloednieuw gebouw in Amsterdam werd op de plaat vastgelegd en in druk verspreid: in 1609 zag een royale gravure van het nieuwe Beursgebouw in Amsterdam het licht (afb. 71).⁷¹⁰ Deze prent voerde terug op een prent van het gebouw met de beurs in Londen, een uitgave uit 1569 door Frans Hogenberg.⁷¹¹ De voorstelling van de Beurs door Boëtius Adamsz. Bolswert gaf het ruime en door zuilen omsloten gebouw weer als een internationaal handelscentrum van de Republiek. De prent werd om die reden aan de onderzijde voorzien van teksten in drie talen: in het Nederlands door Pieter Cornelisz. Hooft (1581-1647) en door nog twee andere auteurs in het Frans en het Latijn.

In het netwerk van Woudanus bleek een jaar na de afkondiging van het Bestand veel aandacht voor beelden van Hollandse steden. In 1610 brachten Orlers en Van Haestens de eerdergenoemde publicatie uit met kaartmateriaal van steden tijdens de veldslagen van Maurits. Het werk, getiteld *Den Nassauschen Lauren-crans. Beschrijvinghe ende af-beeldinge van alle de victorien [...]* en gepubliceerd in 1610, werd in volgende edities aangepast aan een internationaal publiek.⁷¹² Het werd in 1612 vertaald in het Frans, en in 1613 in het Duits en het Engels. Voor de publicatie bleef lange tijd interesse: in 1619 verscheen er opnieuw een editie. In 1979 verscheen er een *facsimile* van.⁷¹³

⁷⁰⁷Jorink 2007, pp. 276-277, p. 471, nt. 54. KB Ms133 M63, f 248/v, 249/r. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library Yale University, S16 O40.

⁷⁰⁸Zanen 2019, pp. 231-273; over de bibliotheek van Clusius; idem p. 260, p. 267, nt. 100. In een exemplaar van *Dell' Historia naturale* (UBL 656 A 5) noteerde Clusius zijn naam op de titelpagina.

⁷⁰⁹Uitgave J.C. Visscher 1609; Atlas van Stolk, 15367. Beschrijving van de prent in: Muller 1248. Deze kaart is een

heruitgave van de *Leo Belgicus* door J. van Doetechum II, 1598, Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-03-80.502. Eerder verscheen een kaart van de *Leo Belgicus* bij Frans Hogenberg.

⁷¹⁰*Byrsa Amsterodamensis*, 435 mm x 606 mm, door B.A. Bolswert, Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-67.487. Zie over de plaats als *hub of trade* voor verzamelobjecten: Swan 2022, p. 16.

⁷¹¹Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-67.488.

⁷¹²Orlers, J.J., Haestens, H.L. van, *Den Nassauschen Lauren-crans. Beschrijvinghe ende af-beeldinge van alle de victorien, so te water als te lande, die Godt almachtich de eedele hooch-mogende Heeren*

Staten der Vereenichde Nederlanden verleent heeft, deur het wijs ende clouck beleyt des hooch-ghebooren fursts Maurits van Nassau, uyt gegeven tot een eewige memorie, Lugduno Batavorum: J. J. Orlers, H.L. van Haestens, 1610.

⁷¹³Over de edities: Eijffinger 1978, p. 168. Over Van Haestens: Briels 1974, pp. 305-309, *NNBW* dl. 7, k. 515-516. Over Orlers: Briels 1974, p. 379; *NNBW* dl. 1, k. 1391-1393. Betreft een *facsimile* van een druk uit 1610, Amsterdam: Hoeve 1979.

5.3.1 DE STAD EN DE UNIVERSITEIT

Door de stichting van de universiteit in 1575 veranderde Leiden in een universiteitsstad. De groeiende verzamelingen in de tuin, het theater en de bibliotheek vergrootten na 1590 het aanzien van Leiden en Holland. Verschillende stadsgezichten uit deze periode stonden model voor de latere prenten.⁷¹⁴ De prenten van de verzamelingen vertonen in hoofdlijnen dezelfde compositie als verschillende voorstellingen van de Haagse Hofvijver, gelegen naast het Binnenhof, de residentie van de stadhouders en de Staten van Holland. Een vroeg voorbeeld daarvan vormt het paneel getiteld *De Hofvijver gezien vanaf het Doelenterrein* uit 1567 (afb. 72).⁷¹⁵ De rechthoekige Hofvijver toont op de voorgrond een strook met figuren, zoals in het ontwerp van Woudanus. Dat dergelijke Haagse stadsgezichten in de kring rond Woudanus bekend waren, blijkt uit een prent van het Hof van Holland met gezicht op een terechtstelling op het Groene Zoodje door Bartholomeus Dolendo rond 1610, getiteld *Curiae Hollandiae*. Deze voorstelling werd in hetzelfde jaar als illustratie opgenomen in *Den Nassauschen Lauren-Crans* door Orlers en Van Haestens (afb. 73).⁷¹⁶ De prent van Dolendo toont eenzelfde type compositie, namelijk meerdere figuren op de voorgrond, met zicht op een omsloten ruimte. Bestuurlijk vormden Leiden en de universiteit, zoals al in het eerste hoofdstuk werd vermeld, een eenheid. Een vergelijkbare eenheid, die van Leuven en zijn universiteit, is in 1540 zichtbaar op een panorama van deze stad. Leuven bezat sinds 1425 een universiteit, en was

anderhalve eeuw lang de enige universiteit in de Nederlanden. Het bleef een katholiek bolwerk, en de stichting van de Leidse universiteit in 1575 was expliciet bedoeld om een religieuze tegenhanger te creëren.⁷¹⁷ Een groot formaat panorama van 516 x 3660 millimeter, bestaande uit meerdere bladen, door de monogrammist A.P., toont de stad Leuven met allegorieën van de vrije kunsten in de wolken, als symbolen van de universiteit.⁷¹⁸ Een van de allegorieën toont Minerva op een wolk, met in haar hand een spiegel en omringd door boeken. Rechts op de voorgrond zijn in het ommeland een wandelende professor en student te zien. Deze kaart was waarschijnlijk bedoeld als verzamelobject voor onder anderen studenten en geleerden.⁷¹⁹ Een kopie van deze kaart zonder afbeeldingen van de vrije kunsten, is in 1605 opgenomen in de publicatie *Lovanium* door Justus Lipsius, die na zijn aanstelling in Leiden was teruggekeerd naar zijn katholieke moederstad.⁷²⁰ Een herdruk uit 1610 toont op de voorgrond van de kaart wandelende professoren in toga met een student. In zijn *Lovanium* beschrijft Lipsius in opdracht van de Staten van Brabant de geschiedenis van de stad en de universiteit tijdens een dialoog op een zomerwandeling met vier studenten. Leuven wordt daarin door Lipsius getypeerd als een *Locus Amoenus*, een liefelijke plek voor de Muzen.⁷²¹

Ook in enkele atlassen wordt een duidelijk verband gelegd tussen universiteiten en steden. In een atlas met voorstellingen van Italië door Lafreri treffen we een voorstelling uit 1601 aan van een interieur in de universiteit van Padua, het *Palazzo del Bo*, met het anatomisch theater dat gebouwd

⁷¹⁴Over de vervlechting van stad en universiteit: Ridder-Symoens 1997.

⁷¹⁵Haags Historisch Museum, 000-0049-SCH, olie op paneel, anoniem.

⁷¹⁶Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-AO-12-10.

⁷¹⁷Zie over de stichting en de ontwikkeling van de universiteit: Otterspeer 2000.

⁷¹⁸Beschrijving van de kaart: Luycks 2016, pp. 78-85; Aubert 1975, pp. 32-33 (KB Brussel S.I.23172). Werk van de monogrammist A.P. werd uitgegeven door Willem Liefvrick in Antwerpen. Diens zoon Hans Liefvrick en Isaac van Swanenburgh maakten een ontwerp voor het tapijt van Leiden. Aldus is het zeer goed mogelijk dat het bestaan van deze kaart bekend was bij de familie Van Swanenburgh.

⁷¹⁹Luycks 2016, pp. 78-85.

⁷²⁰Aubert 1975, pp. 26-27. Door J. van Baren, 31.5 x 49.0, Leuven. Over *Lovanium*: Papy 2000, pp. 3-16.

⁷²¹Papy 2000, p. 16.

afb. 72

afb. 73

afb. 74

werd in 1594 (afb. 74). De prent, met een aangehechte lijst met bijzonderheden over de colleges van de professoren, onder wie Galileo Galilei (1564-1642), toont een doorsnede van het gebouw met geleerden op de binnenplaats. Het gebouw laat de doorsnede zien van het anatomische theater op de bovenverdieping.

Het theater wordt hier getoond tijdens een sectie, waarschijnlijk door Fabrizio d'Acquapendente (1533-1619). Acquapendente was de opvolger van de beroemde Vesalius; Pieter Pauw woonde tijdens zijn verblijf in Padua in 1597 zijn colleges bij.⁷²² Een andere voorstelling in de atlas toont de gevel van het gebouw.⁷²³ Pauw was een liefhebber en verzamelaar van kaarten en prenten en daardoor zeer waarschijnlijk bekend met de afbeeldingen van deze universiteit.⁷²⁴

Een befaamde stedenatlas door Braun en Hogenberg toont een voorstelling van een stadspanorama van de universiteitsstad Poitiers en een bijzondere voorstelling van een monument waar studenten bijeenkwamen om ontgroend te worden. Steden en hun bewoners werden in de periode 1572-1617 door Braun en Hogenberg bijeengebracht in deze stedenatlas, getiteld *Civitates Orbis Terrarum*. De luxe atlas, op vele platen ingekleurd met fraaie tinten groen en blauw, weerspiegelde de enorme aandacht voor steden in deze tijd.⁷²⁵ Het werk bestond uit maar liefst zes dikke delen van groot formaat. De stadsplattegronden, profielen en stadsgezichten werden in aantrekkelijke rode schakeringen in vele variaties afgebeeld en gereconstrueerd door middel van vogelvluchtperspectief, voor-aanzichten of vrije mengvormen hiervan. Op

veel voorstellingen werden figuren toegevoegd, vaak op de voorgrond. Deze figuren, mannen en vrouwen, toonden activiteiten en kledij die typerend waren voor de desbetreffende streek of stad. Kunstenaar Joris Hoefnagel leverde drieënzestig stadsgezichten voor deze atlas, zoals het gezicht op de universiteitsstad Poitiers (afb. 75).⁷²⁶ Samen met zijn vriend Ortelius had hij Europa bereisd, en aldus afbeeldingen 'naar het leven' kunnen maken.⁷²⁷ Hij voegde zo nu en dan ook speelse artistieke elementen in de vorm van een *trompe-l'oeil* toe aan de stadsgezichten. Een unieke ingekleurde voorstelling van Joris Hoefnagel in de atlas toont een reusachtige dolmen met de naam *Pierre Levée* als bezienswaardigheid.⁷²⁸ Deze bijzondere voorstelling werd door Braun en Hogenberg voorzien van een beschrijvende tekst. De dolmen werd gebruikt tijdens ontgroeningsrituelen, door studenten die hem beklommen en daarna hun naam erin kerfden.⁷²⁹ Hoefnagel beeldde zichzelf af op de kaart, staand op *Pierre*, vergezeld van de namen van kaartenmakers als Ortelius, Hogenberg en Mercator. De vermaarde stedenatlas van Braun en Hogenberg was in Leiden bekend bij de Leidse bibliothecaris en hoogleraar Merula, blijkens zijn vermelding van de namen van Braun en Hogenberg in zijn *Cosmographia* (1605).⁷³⁰ Scaliger, die voor zijn komst naar Leiden enige tijd in de omgeving van Poitiers verbleef, moet weet hebben gehad van het bestaan van de *Pierre Levée*. Zowel de atlas van Lafreri als de stedenatlas van Braun en Hogenberg zullen tevens bekend geweest zijn in het netwerk van Woudanus, bijvoorbeeld bij zijn vriend Van Haestens, uitgever van kaarten en stadsaanzichten.

⁷²²Over de voorbeeldfunctie van Acquapendente voor Pauw: Huisman 2008, p. 22, pp. 27-28, pp. 34-35, 70.

⁷²³Cetto 1967, p. 343; Wolf-Heidegger, p. 554, zie afb. 298. Interieur 1601 *Pars interior Gymnasii Patavini*, 217 mm x 323 mm, kopergravure, uitgave M. Florimi, anonieme graveur, ingebonden in *Lafreri Atlas* met Italiaanse voorstellingen Herzog August Bibliothek, 2.3 Geograf. 2o (22), zie: <http://diglib.hab.de?grafik=2-3-geogr-2f-00022>. Gevel z.j. *Gymnasium Patavinum*, 217 mm x 323 mm,

kopergravure, uitgave door M. Florimi, anonieme graveur, ingebonden in *Lafreri Atlas* met Italiaanse voorstellingen, Herzog August Bibliothek 2.3 geogr. 2o(21), zie: <http://diglib.hab.de?grafik=2-3-geogr-2f-00021>.

⁷²⁴Over Pauws interesse voor prenten en kaarten: Prinsen 1905, pp. 167-174.

⁷²⁵Beschrijving atlas: Krog 2009, pp. 148-155.

⁷²⁶Zie voor de voorstelling: <http://bc.library.uu.nl/nl/werelds-eden-van-de-16de-eeuw-braun-hogenbergs-civitates-orbis-terrarum>, Universiteitsbibliotheek Utrecht, Bijzondere Collecties; Meganck 2017, pp. 92-93.

⁷²⁷Over Ortelius, diens netwerk en Hoefnagel: Meganck 2017.

⁷²⁸Krog 2012, pp. 34-38.

⁷²⁹Over de functie van de steen als *album amicorum*: Zamboni 2020, pp. 87-88.

⁷³⁰Krog 2012, pp. 35-38.

afb. 75

5.3.2 DE UNIVERSITEITSSTAD, ZIJN GELEERDEN EN ZIJN STUDENTEN

Al voor 1610 zijn voorstellingen aan te wijzen in het oeuvre van de makers, de uitgever en hun netwerk, waarin onderwerpen zoals de Oranjes en geleerden als belangrijke bewoners van steden worden verbeeld in combinatie met voor publiek toegankelijke bezienswaardigheden. Belangrijke voorbeelden zijn de prenten van de zeilwagen aan het strand van Scheveningen en die van het Heidelbergse wijnvat in de Paltsbibliotheek, beide uitgegeven door Van Haestens. In 1609 zetten Cloucq en Van Swanenburgh Leiden op de kaart met hun *Icones* met tal van geleerden uit Leiden. De prenten van de universitaire interieurs vulden een lacune: ze toonden geleerde personen op Leidse locaties in combinatie met bezienswaardigheden.

Indrukwekkende publicaties als *Icones quinquaginta virorum illustrium* en *Icones effigies virorum illustrium* door Jean Jacques Boissard (1528-1602) met geleerdenportretten dienden Woudanus en Van Swanenburgh tot inspiratie voor de Leidse voorstellingen en voor Leidse geleerdenportretten.⁷³¹ Deze publicaties bevatten geleerdenportretten van de hand van Theodoor de Bry (1528-1598) en waren voorzien van biografieën. Ze tonen de geleerden als een gemeenschap en verstrekten op de titelpagina informatie over hun levenswandel en studeer- en werkruimtes. De titelpagina van *Icones quinquaginta virorum illustrium* toont cartouches met vier besloten ruimtes waarin geleerden in gezelschap te zien zijn tijdens

studieactiviteiten. De Bry beeldde ze af met hun instrumenten, boeken, kaarten en meubilair, objecten die tevens op de Leidse prenten te zien zijn (afb. 76). De geportretteerden werden door De Bry voorzien van objecten die hun geleerdheid accentueren zoals allerhande schrijfgerei als pennen, schrijfplankjes, brillen, zandstrooiers en inktpotten, boeken, papier en scharen. Vaak zijn de geleerden statig *en profil* en schrijvend voorgesteld, zoals op het portret van Scaliger door Woudanus.

In Leiden waren dergelijke publicaties van Boissard aanwezig in de bibliotheek van Clusius. Boissard, die met Clusius correspondeerde, nam een portret en autobiografie van Clusius op in *Icones quinquaginta virorum illustrium*. Een vierdelige editie van Boissard uit 1598-1599 sierde in Leiden de boekenkast van Clusius.⁷³² De randversiering rond het portret van Clusius bevat een bonte verzameling van bijzondere bloemen in een vaas en versieringen als die van twee eekhoorns in hoeken aan de onderzijde. Vergelijkbare verzamelingen van bloemen zijn ook te zien in de handen van de *putti* op de voorgrond van de prent van de tuin in 1610.

Naast Clusius zullen Van Swanenburgh of Cloucq op de hoogte zijn geweest van Boissards invloedrijke publicaties met geleerdenportretten toen zij *Icones* in 1609 in Leiden op de markt brachten.⁷³³ In het geval van Woudanus, die meerdere portretten produceerde, kunnen voorstellingen van de geleerden in een praktijksituatie op de titelpagina van de publicatie door Boissard als inspiratiebron gediend hebben bij zijn ontwerp voor de prenten van de Leidse instellingen.

⁷³¹Boissard, J.J., *Icones Quinquaginta virorum illustrium*, Frankfurt: T. de Bry, 1597; Boissard, J.J., *Icones et effigies virorum illustrium*, Frankfurt: T. de Bry, 1598. Over de voorbeeldfunctie van deze publicaties voor Willem van Swanenburgh: Tolsma 2016, p. 8, p. 33.

⁷³²Zanen 2019, p. 84, p. 90, p. 308. Dit betreft dl. 2 (UBL BN 329). Over Clusius en zijn portretten en levensbeschrijving in de publicatie van Boissard: Gelder 2011, p. 282, nt. 40, betreft J.J. Boissard, *Icones quinquaginta virorum illustrium doctrina et erudition praestantium ad vivum effictae, cum eorum vitis descriptis II*, Frankfurt: 1598, 2019, pp. 86-87.

⁷³³Over de voorbeeldfunctie voor de *Icones*: Tolsma 2016, p. 8.

afb. 76

Dat voorstellingen van het studentenleven, net als van voorstellingen van geleerden, geliefd waren, blijkt ook uit vriendenalbums. Een vroeg voorbeeld van een serie die ons het studentenleven toont, dateert uit 1606-1608. Het betreft een catalogus met twaalf voorstellingen uit het studentenleven in Tübingen aan het *Collegium Illustre* door Ludwig Ditzinger (ca. 1600-?) naar Johann Christoph Neyffer (1582-1632) (afb. 77).⁷³⁴ De serie voorstellingen bevat onder andere afbeeldingen van de gebouwen, een collegezaal, sportieve activiteiten en een schermeschool.⁷³⁵ De titel van de catalogus bevat een vermelding van de waarheidsgetrouwheid (*accurata delineatio*) van de ontwerptekeningen.

Een ander voorbeeld voor de Leidse prenten betreft een serie gravures uit 1608 die zijn gemaakt door Jacob van der Heyden uit Straatsburg, gebruikt als voorbeeld voor reproducties in vriendenalbums.⁷³⁶ Het werk, getiteld *Pugillus Facetiarum*, diende ter inspiratie voor voorstellingen voor meerdere studentenalbums in universiteitssteden. In 1610 werd het werk anoniem gekopieerd en op de markt gebracht met de titel *Jeught spieghel*.⁷³⁷ De populariteit van *Pugillus Facetiarum* bleek uit twee verschillende afbeeldingen van figuren voorstellende *'arte et marte'*. Een figuur daarvan gaat voor de ene helft gekleed in kledij van de geleerde en voor de andere helft in de kledij van een ridder. Reproducties van deze figuren zijn opgenomen in het eerdergenoemde vriendenalbum van Amstel van Mijnden in 1600 en het album van Ernst Brinck (1582-1649) in 1607.⁷³⁸ *Pugillus Facetiarum* toonde voorts gemakkelijke,

metaforische en belerende voorstellingen zoals een allegorie op de dood, de keuze tussen vermaak en wetenschap, een gevecht tussen student en soldaat, of een student die door een mand valt. Alhoewel de context en de betekenis verschillen, zien we hier, zoals in de prenten van de Leidse instellingen, ook voorstellingen met vrouwen. Ook in vrouwenalbums waren voorstellingen opgenomen uit *Pugillus Facetiarum*.⁷³⁹ Aangezien voor de albumbijdragen in het algemeen anonieme ambachtslieden werden ingehuurd, is het mogelijk dat dergelijke voorbeelden bij Woudanus of in zijn atelier of netwerk bekend waren, of dat er in zijn atelier soortgelijke bijdragen werden geproduceerd.

5.4 NABESCHOUWING

De stad en Holland, hun inwoners, geleerdennetwerken, ontmoetingsplaatsen en Oranje vormden populaire onderwerpen, evenals hun verzamelingen. Dit blijkt ook uit het oeuvre van de makers, de uitgever en hun netwerk in de periode voor 1610.

Voor het ontwerp van de Leidse prenten in 1610 zullen meerdere voorstellingen van verzamelingen model gestaan hebben. Invloedrijke voorstellingen in catalogi van geleerden als Vesalius, Dodonaeus, Clusius en Imperato tonen een grote interesse aan voor verzamelingen. De opname van verschillende stedengezichten en plattegronden, publieke bezienswaardigheden of stedelijke interieurs maakte atlanten veelzijdig en daardoor aantrekkelijk. Ze verbreedden letterlijk de horizon van de koper. Ze gaven in het klein een

⁷³⁴ *Illustrissimi Wirtembergici ducalis novi collegiis quod Tubingae qua situm qua studia qua exercitia: accurata delineatio*, gravures L. Ditzinger naar J.C. Neyffer, ca. 1600.

Straatsburg: J. van der Heyden, 1608. Reinders 2017, pp. 270-278.

⁷³⁷ Veldman 2001, pp. 53-60; Reinders 2017, pp. 270-271.

⁷³⁵ Veldman 1998, pp. 344-352, 2001, pp. 36-37, 2004, pp. 315-338; Otterspeer 2019, pp. 24-33.

⁷³⁸ Over *arte et marte*: Otterspeer 2000 (Pallas), 2019, pp. 9-14.

⁷³⁹ Reinders 2017, p. 276.

⁷³⁶ Heyden, J. van der, *Speculum Cornelianum. Pugillus facetiarum iconographicarum in studiosorum potissimum gratiam ex proprijs eorundem albis desumptarum, et jam primum hac forma editarum*,

afb. 77

overzicht van de meest typerende facetten van een specifieke stad weer. De prenten van de Leidse interieurs met geleerden en studenten in combinatie met instrumenten en verzamelobjecten in 1610 typeerden Leiden als een universiteitsstad die zich kon meten met andere universiteitssteden. De prenten toonden de verzamelingen als stedelijke bezittingen en bezienswaardigheden, temidden van lokale geleerden en studenten. De eerdergenoemde catalogi en atlassen, die bekend waren in Leiden, boden Woudanus een scala aan voorbeelden voor zijn ontwerp. Hij voegde voor dit ontwerp inhoudelijke en esthetische aspecten uit toonaangevende catalogi en atlassen samen tot

een nieuw geheel, paste ze naar behoefte en aan de lokale situatie aan, voorzag ze van inventieve en unieke details en plaatste ze in de context van de stad Leiden.

Op welke wijze en in welke periode deze nieuwe voorstellingen na 1610 functioneerden blijkt uit verschillende publicaties, die worden toegelicht in hoofdstuk zes. Dat de voorstellingen zich zelfs, net als de kaarten van Braun en Hogenberg, uitstekend leenden voor een dergelijke verfraaiing in prachtige kleuren, blijkt uit de opname ervan in enkele zeer luxe atlassen na 1644, waarin de prenten werden getransformeerd tot koninklijke topstukken.

